

СІМ'Я ЯК СОЦІАЛІЗАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Проблеми гендерного розвитку особистості набувають особливої актуальності в умовах розбудови громадянського суспільства, тому що саме в культурі нації формується не лише гендерна поведінка, а й концепція чоловічої та жіночої психології, любові, продовження роду. Проблема гендерної рівності (нерівності) стосується відносин між соціальними гендерними групами, які обумовлені різними установками особистостей щодо статі, що формуються в процесі соціалізації. Соціальний статус жінок та чоловіків визначається оцінкою гендерної групи, детермінованою не тільки соціально-економічними факторами, а й уявленнями, установками, стереотипами людей, вихованням у сім'ї.

Насамперед, у сім'ї відбувається розвиток і становлення особистості дитини як майбутнього громадянина України, тому саме в цей час їй необхідно отримати основи гендерної культури, гендерної освіченості, поступово руйнуючи сформовані стереотипи, такі як, наприклад, про те, що чоловіча стать переважає над жіночою. Виховна функція сучасної сім'ї зумовлена широкими можливостями батьків щодо спрямування гендерного виховання дитини шляхом її паралельної діяльності – наслідування дитиною культивованих у батьківській сім'ї взірців поведінки [1, с. 98].

Таким чином, дослідження впливу сім'ї на засвоєння гендерної соціалізації суб'єкта є важливим питанням у соціальній педагогіці, а врахування гендерного чинника у вихованні та навчанні дитини вихователями, педагогами й батьками, на нашу думку, сприятиме повноцінному та самодостатньому розвитку особистості в соціумі.

Відомими теоретиками гендерних досліджень за кордоном є С. Бем, Ш. Берн, К. Міллер та ін. Питанням гендерної соціалізації на пострадянському просторі займалися Д. Жилкін, А. Захаров, І. Каширська, І. Кльоцина, Т. Титаренко, М.А. Чекаліна та ін. До українських дослідників, які вивчали особливості гендерного розвитку особистості в сім'ї, належать Т. Говорун, М. Гасюк, О. Кізь, О. Кікінеджи, В. Кравець та ін. Здійснивши аналіз досліджень цих науковців, ми дійшли висновку, що питання впливу сім'ї на процес формування гендерної культури особистості вивчено недостатньо.

Мета статті – на основі аналізу існуючих підходів з'ясувати особливості гендерних відносин (міжстатевої взаємодії) батьків і дітей та педагогічну сутність процесу формування гендерної культури особистості в сім'ї.

Характерно, що поняття “гендерна соціалізація” в сучасній словниковій літературі та наукових джерелах тлумачиться однозначно – як процес засвоєння людиною соціостатевої (гендерної) ролі, призначеної для неї суспільством з народження, залежно від того, чоловіком чи жінкою вона народилася [4, с. 303; 10, с. 40]. І. Каширська підкреслює, що гендерна соціалізація є частиною загального процесу соціалізації, яка, з одного боку, розглядається як процес адаптації та інтеграції людини в суспільстві, а з іншого – як процес саморозвитку та самореалізації особистості в соціальному середовищі та включає два взаємопов'язаних процеси: засвоєння індивідом соціального досвіду, психосексуальних установок

і цінностей, орієнтацій, визначених способів поведінки та формування статевої самосвідомості [7, с. 56].

Ми схилиємося до другого узагальненого визначення поняття “гендерна соціалізація”. На наше переконання, гендерна соціалізація розпочинається саме з моменту народження дитини, хоча Д. Жилкін та А. Чекаліна зазначають, що очікування народження дитини визначеної статі також передбачає певне ставлення до неї батьків [6, с. 3].

Досить нагадати, що увесь життєвий цикл людини, тобто інтервал між народженням і смертю, проходить у тісному зв'язку з родиною на різних стадіях її існування: спочатку – це батьківська родина, пізніше – власна. Тому нам беззаперечними видаються такі твердження М. Гасюка: сім'я – основне джерело формування особистості, перший інститут соціалізації, де відбувається первинне засвоєння всіх чи майже всіх соціальних ролей, здійснюється їх початкова апробація. Формування особистості дитини визначають тип, склад, структура сім'ї, порядок народження дітей, професійні ролі батьків, характер подружніх та батьківсько-дитячих стосунків. Найважливіші агенти гендерної соціалізації в сім'ї – особистісні й гендерні характеристики батьків, їх ідентичність і рольові моделі, стать народженої дитини, уявлення батьків про те, якою повинна бути дитина цієї статі [2, с. 77].

Звертаючись до дефініції поняття “сім'я”, зазначимо, що його розглядають як малу соціальну групу, що складається з батьків та дітей, засновану на шлюбі та кровній спорідненості, де члени сім'ї пов'язані між собою емоційним зв'язком, спільністю побуту, моральною відповідальністю, взаємодопомогою. Діти схильні відтворювати сценарій життя батьківської сім'ї, особливо в засвоєнні гендерних ролей (Т. Андрєєва) [1, с. 24].

Загальновідомо, що протиставлення сімейних ролей зумовлене історичним поділом праці між чоловіком і жінкою в доіндустріальний період, який закріпив за чоловіком функції захисника, за жінкою – берегині сімейного вогнища. Нині традиційна сім'я базується на домінуванні однієї статі, як правило, чоловічої, та на чіткому розподілі ролей і видів діяльності, згідно з яким “слабка” стать опікує, доглядає, виховує, в усьому підпорядковується чоловікові, а “сильна” – заробляє, утверджується професійно, керує [2, с. 78].

Емпіричний досвід підтверджує той факт, що традиційне розуміння психології статей (світ чоловіків – предметно-інструментальний, світ жінок – емоційно-експресивний) сьогодні також продовжує панувати в поглядах на їхнє призначення в сучасних сім'ях та суспільстві. Такий розподіл сімейних ролей відповідав відносинам статей у традиційній патріархальній (від грец. *pater* – батько, *ghe* – влада) сім'ї, де чоловік мав необмежену владу над усіма членами родини [2, с. 75].

Як свідчать результати теоретичного аналізу генези гендерних відносин (Т. Говорун, О. Кікінеджи), ідеї щодо зміни традиційних гендерних ролей з'явилися з початком розвитку індустріального суспільства, супроводжуваного звільненням жінок з-під патріархального впливу внаслідок їх включення у сферу суспільного виробництва. Динаміка соціального статусу жіноцтва завдяки досягненню економічної незалежності, підвищенню їх фахового, освітньо-культурного рівнів породила потребу в зміні соціально-психологічних засад фу-

нкціонування суспільства, розвитку партнерських відносин із чоловіками. Ці соціально-економічні зміни зумовили появу та поширення нового типу сім'ї, побудованого на партнерських, егалітарних (від франц. *egalite* – рівність) подружніх відносинах, які іноді називають біархатними (від латинського *bi* – двоє і грецького *arhe* – влада) [3, с. 220].

Звертаємо увагу на те, що ролі батька (матері) є центральними гендерними ролями у процесі соціалізації дітей традиційної сім'ї, де один із батьків зазвичай максимально враховує неповторність, індивідуальну своєрідність дитини власної статі, інший – допомагає сприйняттю необхідних стандартів засвоєння норм, приписів, поведінкових стереотипів. Побудова сімейних відносин на засадах егалітарності (рівноправ'я) вимагає від особистості здатності до взаємозамінності статевих ролей, гнучкості поведінки, самодостатності, здатності до рефлексії. Адже в благополучних сім'ях, де позиція будь-якого члена сім'ї не стала диктатом для інших, дитина легко і природно сприймає свою стать і статеву поведінку [3, с. 221].

Якщо прихильники традиційного виховання спираються на тезу, яка стверджує, що “немає просто людини, а тільки чоловік і жінка”, то прихильники егалітарного дотримуються принципу, згідно з яким “немає тільки жінки або чоловіка, а є просто людина, особистість”. На їх переконання, творення міжособистісних відносин у сім'ї має відбуватися на засадах психологічної рівності особистостей чоловіка й жінки. Це означає, що за домашні, побутові справи береться в сім'ї той, хто на цей момент є менш зайнятим. Статева належність не має значення [3, с. 224].

Отже, основою егалітарної гендерної поведінки є взаємозамінність статей у реалізації господарських, побутових, виховних функцій сім'ї. Щоб з'ясувати, звідки бере початок така наукова позиція, звернемося до аналізу педагогічних та психологічних досліджень.

В. Сухомлинський закликав виховувати дітей так, щоб не було “спеціально чоловічих і спеціально жіночих видів діяльності” [11, с. 576]. “Не повинно бути таких трудових взаємовідносин, щоб дівчатка обслуговували хлопчиків і звалили таким чином до ролі домогосподарки. Те, що треба робити в домашньому господарстві, однаково вміло й старанно повинні робити чоловіки і жінки. Коли і є якийсь розподіл в самообслуговуванні, то він має бути тимчасовим: сьогодні хлопці виконують одну роботу, завтра – іншу” [11, с. 577].

Як свідчать дослідження (І. Клецина), і молодь, і дорослі, і літні люди орієнтовані на партнерство статей у шлюбі й поза ним. Виховання ж на традиційних статево типізованих гендерних взірцях розвиває однобічні соціальні вміння та навички, які ускладнюють повноцінну реалізацію особистості [9, с. 155].

Психолог Т. Говорун у своїх наукових працях вказує на те, що батьки педагогічно по-різному спрямовують та регулюють поведінку хлопчиків і дівчаток. Вони не добирають методи пошукової й дослідницької поведінки дівчаток, їхнього прагнення пізнати більше, наприклад, розібрати іграшку, застосувати її не за прямим призначенням. Щодо хлопчиків, то в цьому разі дорослі, навпаки, обирають методи схвалення, нетрадиційні способи ігрової діяльності, прояву інтересу до механізму функціонування іграшки. Хлопчиків заохочують різноманіт-

ними педагогічними методами та прийомами змагань, перемог, конкуренції [3, с. 9].

Цікаво було проаналізувати викладені в статті О. Кікінеджи дані, про те, що дівчинка повинна уміти:

- у 3 роки – одягатися, вмиватися, допомагати накрити на стіл, розкласти свої іграшки;
- у 4 роки – зашнуровувати черевики, витирати пил, поливати квіти;
- у 5 років – пришивати гудзики, застилати постіль, прати вбрання ляльки, допомагати принести мамі з магазину покупки;
- у 6 років – мити чайний посуд, прасувати під наглядом мами носові хусточки, мити підлогу, міняти маленьку наволочку, робити із готового тіста печиво, користуючись формочками;
- у 7 років – чистити та різати овочі для салату, готувати для варіння компоту фрукти, перебирати крупу, пришивати до халатика і на рушничок вішалку;
- у 8 років – купувати у магазині продукти: молоко, хліб; користуватися пилосмоком, чистити щіткою взуття;
- у 9–10 років – вишивати, варити яйця та картоплю [7, с. 6].

На основі такої статево співвіднесеної вікової періодизації розвитку особистості виникає питання: а чи зашкодять хлопчику подібні вміння та навички? Безумовно, усе вищесказане формує передумови такого явища гендерної нерівності, як подвійна зайнятість жінки, тобто зайнятість професійною роботою та доглядом за дітьми (хатнім господарством).

Зазначене спричинює формулювання ще одного проблемно-педагогічного питання: чи залежить характер психічного розвитку доньки або сина від бажаності народження дитини саме цієї статі? Характерно, що залежність ця достатньо жорстка. Аналіз наукових досліджень свідчить про те, що навіть ставлення майбутньої матері до свого малюка, що ще не народився, певною мірою позначається на його подальшому життєвому ставленні, а, наприклад, неприховане засмучення з приводу появи дівчинки замість хлопчика, або навпаки, виявляється тією травмою, наслідки якої для всебічного розвитку майбутньої індивідуальності важко передбачити [12, с. 66].

Підтримуємо думку Т. Титаренко, який проаналізував педагогічні переваги батьків щодо передбачення статі дитини та виявив, що пов'язані з ними очікування суттєво різняться. Так, хлопчика очікує мати, сподіваючись, що він досягне успіху в житті, просуватиметься професійно. Що стосується дівчини, то від неї чекають подяки, можливості спілкування, допомоги по господарству, прихильності, підтримки, гарних манер, приємної зовнішності. Таким чином, бажання мати сина пов'язане з тим, ким він може стати, а бажання мати дочку – з тим, що вона може дати сім'ї [12, с. 67].

Хлопчики, які ростуть без батька, вульгаризують мужність, трактуючи її як агресивність, грубість, різкість, запальність. Якщо такий варіант змісту чоловічої ролі не викликає симпатії, відкидається, то в процесі дорослішання хлопчики виявляються менш соціально зрілими, ніж їхні однолітки з повних благополучних сімей: не відрізняються цілеспрямованістю, ініціативою, врівноваженістю. Вони певною мірою не відчувають достатньої безпеки, виявляють пасив-

ність, боязкість, нерішучість. Ті хлопці, які, навпаки, вульгаризовано схвалюють мужність, намагаються культивувати в собі тільки чоловічі риси, вважаючи жалість, наприклад, для чоловіка теперішнього часу ганебною. Нерідко виявляється, що вони зростають надмірно самовпевненими, не хочуть визнавати авторитети, мають великі труднощі при встановленні дистанції з людьми, особливо зі старшими за віком і статусом. Хлопчики, які виростили в жіночому суспільстві, усім демонструють свою мужність, виявляючи нестриманість, нечуйність до оточуючих, труднощі із саморегуляцією поведінки [12, с. 70].

Значний вплив на нормальний гендерний розвиток дівчаток та хлопчиків має наявність жіночого та чоловічого зразка поведінки. Гармонійна для статі поведінка вимагає одночасного сприйняття дитиною обох ролей: чоловічої – у батька, жіночої – у матері [1, с. 113]. Зауважимо, що сприйняття обох батьківських ролей передбачає їхнє порівняння, усвідомлення суперечності кожної з них та необхідності єдності, існування однієї заради іншої та завдяки іншій. Підкреслимо, що в дівчаток з неповних сімей у майбутньому менше шансів правильно зрозуміти своїх чоловіків і синів, прогнозувати їхні бажання та вчинки, ніж у дівчаток із сімей повних, благополучних.

Згідно з результатами дослідження, проведеного І. Каширською, батьки для підлітків є найдостовірнішими, доступними й впливовими джерелами інформації, які дають знання про відносини між статями (гендерні відносини), впливаючи на процес гендерної соціалізації [7, с. 59].

Результати батьківського й материнського впливу простежуються в особливостях соціальної поведінки, ціннісних і кар'єрних орієнтаціях, виборі сфери професійної діяльності. Наприклад жінки, які відчували перевагу впливу на них батька, мають вищу кар'єрну орієнтацію на професійну компетентність, у них сильніше прагнення до успіху, вони менш схильні до співпраці, частіше обирають “чоловічі” сфери професійної діяльності й дістають більш високий матеріальний і соціальний статус. Водночас жінки, на яких більший вплив справила мати, мають вищу кар'єрну орієнтацію на служіння, прагнення до соціальної кооперації, бажання піклуватися про інших людей, сфери професійної діяльності обирають традиційно “жіночі” [5, с. 65].

Сучасні дослідники (Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Кізь, В. Кравець) встановили, що активна участь батька у вихованні дитини необхідна з таких причин:

1. Під впливом батька дитина стає дисциплінованішою та відкритою, чесною, здатною керуватися почуттям обов'язку, а не лише власними бажаннями.

2. Якщо в сім'ї активний і домінуючий батько бере участь у вихованні дітей нарівні з матір'ю, діти відчувають підтримку й захист, виростають сильними, впевненими в собі людьми.

3. З метою розвитку хлопчика за чоловічим типом необхідні широке й тривале спілкування із сильним і справедливим батьком, спільні з батьком заняття, прогулянки, відвідування культурних заходів.

4. Батько формує в доньки впевненість у собі як жінці. Дівчатка, які виростили у сім'ї люблячого батька, відчувають свою захищеність, у них не спостерігається надмірної тривожності або страхів перед незнайомими обставинами.

5. Установка на стабільну сім'ю формується в дівчаток із сімей, де батьки також змогли створити стабільність, засновану на любові батька до матері [5, с. 67].

На основі цих характеристик ми можемо говорити про особливу важливість активної участі у вихованні дитини як матері, так і батька, бо саме батьки “зачинають” процес формування статевої самосвідомості, що зумовлено відмінностями в батьківських ролях.

На основі проаналізованих підходів щодо трактування сім’ї як соціалізаційного інституту можемо зробити висновок, що сім’я є базовим фактором, який впливає на формування гендерної культури особистості, а отже, навчає чоловічих та жіночих умінь і ролей, розподіляє їх ієрархізованість, дає дитині підґрунтя ідентифікації зі статево відповідним дорослим. Паралельна діяльність дитини в сім’ї є когнітивно-емоційним містком між особою та вимогами соціального середовища.

Висновки. Таким чином, сім’я – перше й найважливіше педагогічне середовище, в якому дитина отримує відомості про свою стать, про існування протилежної статі, про відносини між ними. Гармонійний розвиток дитини будь-якої статі передбачає одночасний соціалізувальний вплив обох дорослих – батька й матері. Значний вплив на процес соціалізації має середовище (освітні заклади, однолітки, засоби масової інформації) тощо. Проте особливо важливо встановити той факт, що сім’я є первинним чинником, який спрямовує, моделює, заохочує статево типізовану поведінку. Відтак, подальшого вивчення та аналізу потребує питання впливу інших чинників на процес засвоєння гендерної соціалізації суб’єктом, зокрема загальноосвітньої й вищої школи з погляду їх профілю (гуманітарного, технічного) та типу (відкритого, закритого) тощо.

Література

1. Андреева Т.В. Социальная психология семейных отношений / Т.В. Андреева. – СПб. : Изд-во СПбПУ, 1998. – 244 с.
2. Гасюк М. Вплив гендерної соціалізації на розвиток подружніх взаємин / М. Гасюк // Психологія і суспільство. – 2002. – № 1. – С. 75–82
3. Говорун Т. Стать та сексуальність: психологічний ракурс : навч посіб. / Т. Говорун, О. Кікінеджі. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
4. Говорун Т.В. Соціалізація статі як психологічна проблема / Т.В. Говорун // Педагогіка та психологія. – 2001. – № 2. – С. 5–14
5. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства / [Т.В. Говорун, В.П. Кравець, О.М. Кікінеджі, О.Б. Кізь]. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2004. – 148 с.
6. Жилкин Д.С. Влияние гендера на самореализацию женщины / Д.С. Жилкин, А.А. Чекалина // Прикладная психология. – 2003. – № 2. – С. 2–8.
7. Каширская И.Л. Социально-психологический анализ основных источников информации и процесс гендерной социализации / И.Л. Каширская // Вопросы психологии. – 2003. – № 6. – С. 56–63.
8. Кікінеджі О. Гендерне виховання змалку / О. Кікінеджі // Дошкільне виховання. – 2006. – № 2. – С. 3–6.
9. Клецина И.С. Гендерные барьеры на пути личностной самореализации / И.С. Клецина // Психологические проблемы самореализации личности. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1999. – Вып. 3. – С. 154–165.
10. Словарь гендерных терминов / [под ред. А.А. Денисовой] / Региональная общественная организация “Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты”. – М. : Информация – XXI век, 2002. – 256 с.
11. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. Школа, 1976. – Т. 1. – С. 403–637.
12. Титаренко Т.М. Такие разные дети / Т.М. Титаренко. – К. : Рад. школа, 1989. – 141 с.

МАРТИНЮК П.С.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВНЗ

XXI століття – це ера інформаційних технологій. Впровадження інформаційних технологій у вищих навчальних закладах створює об’єктивні умови під-